

**ИСМҲОИ ҶОМЕИ ИФОДАГАРИ
МАФҲУМҲОИ ХОНАВОДА ВАХЕШУ
АҚРАБО**

Ёрмирзоева Мунзифа Мирзоабдуллоевна,
сармуаллими кафедраи умумидонишгоҳии
забони тоҷикии МДТ «ДДХ ба номи
академик Бобоҷон Гафуров» (Тоҷикистон,
Хучанд)

**СОБИРАТЕЛЬНЫЕ
СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ,
ОБОЗНАЧАЮЩИЕ ТЕРМИНЫ
РОДСТВА, В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ**

Ёрмирзоева Мунзифа Мирзоабдуллоевна,
ст. преподаватель общеуниверситетской
каф. таджикского языка ГОУ «ХГУ им.
акад. Б.Гафурова» (Таджикистан,
Худжанд)

**COLLECTIVE NOUNS DENOTING
KINSHIP TERMS IN TAJIK LANGUAGE**

Yormirzoyeva Munzifa Mirzoabdulloevna,
senior lecturer of the all-university
department of the Tajik language under the
SEI “KhSU named after acad. B. Gafurov”
(Tajikistan, Khujand) E-MAIL:

Вижагиҳои маъноӣ ва мавқеи истифодаи исмҳои ҷомеи ифодагари мафҳумҳои хешу ақрабо ва хонавода дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ баррасӣ шудааст. Дар заминаи маводҳои забонӣ нишон дода шудааст, ки исмҳои ҷомеи мавриди таҳлил дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ аз лиҳози корбурд ҳамсон набуда, аксарият серистеъмол, гурӯҳи дигар камистеъмол ва бархе аз онҳо аз доираи истифода баромадаанд. Таъкид шудааст, ки имрӯз дар забони адабии тоҷикӣ исмҳои ҷомеа, ки аз истифода баромада ба гурӯҳи калимаҳои таърихӣ архаистӣ ворид шудаанд, дар забони осори насри таърихӣ ба қор рафтаанд. Дар таркиби лугавии забони тоҷикӣ дар баробари исмҳои ҷомеи ифодагари мафҳуми хонаводаи аслии вожаҳои иқтибосии арабӣ ва туркиву муғулӣ низ ба назар расиданд.

Калидвожаҳо: *исмҳои ҷомеа, таркиби лугавии забон, мафҳуми хонавода, вожаҳои аслии, тафсири калима, хешу ақрабо, лугатнома*

Исследуются семантические особенности и специфика использования собирательных существительных, обозначающих термины родства, в современном таджикском литературном языке. На основе исследованного языкового материала доказывается, что анализируемые термины родства отличаются по степени употребительности: большинство из них часто употребляемые, некоторые существительные малоупотребительные, слова третьей группы в современном таджикском языке не используются. Подчеркивается, что последняя группа собирательных существительных в современном литературном языке входит в состав исторической и архаической лексики и используется в основном в языке исторической прозы. В словарном составе таджикского языка, наравне с исконно таджикскими собирательными существительными, обозначающими понятия родства, функционируют также заимствованные арабские, тюркские, монгольские термины.

Ключевые слова: собирательные существительные, словарный состав языка, семейные понятия, исконные слова, толкование слов, родственники, словари

The semantic features and specifics of the use of collective nouns denoting kinship terms in the modern literary Tajik language are investigated. Based on the linguistic material, it is proved that the analyzed terms of kinship differ in the degree of usage: most of them are frequently used, some nouns are not commonly used, the words of the third group are not used in the modern Tajik language. It is emphasized that the last group of collective nouns in the modern literary language is part of the historical and archaic vocabulary and is used mainly in the language of historical prose. In the vocabulary of the Tajik language, along with the original Tajik collective nouns denoting the concept of kinship, there are also borrowed Arabic, Turkic, Mongolian terms.

Keywords: collective nouns, vocabulary of the language, family concepts, native words, word interpretation, relatives, dictionaries

Исмҳои чомеъ бо вижагиҳои луғавию маъноии худ гурӯҳи алоҳидаи исмҳоро ташкил намуда, аз рӯи маъно маҷмуи воҳидҳои ҳамчунин ва аз ҳам ҷудонашавандаро ифода менамоянд. Исмҳои чомеъ дар шакли танҳо бидуни нишонаҳои ҷамъбандӣ мафҳуми ҷамъро ифода карда метавонанд. Таъриқи луғавии забони тоҷикӣ аз қабатҳои гуногуни луғавию маъноӣ иборат буда, исмҳои чомеи ифодагари мафҳумҳои хонавода ва ҳешу ақрабо яке аз ин қабатҳоро фаро мегирад. Ин гурӯҳи исмҳои чомеъро ҳам вожаҳои асли ва ҳам вожаҳои иқтибосӣ ташкил мекунад. Яке аз чунин калимаҳои исми чомеи **хонавода** аст, ки аҳли хона, пайвандони як оиларо ифода мекунад. Мураттибони фарҳангомаҳои ин унсурҳои луғавиро ба таври зайл тавзеҳ додаанд: оила, дудмон, аҳли хона, зану фарзанд [10, ҷ.2, 491]; хонадон, дудмон, хайл, хона, табор, дуда; аҳли хона, аҳли байт; қабилҳои бузург ва машхур; навъ, раста, тира; наҷод [5, ҷ.6, 9438]. Мураттиби “Фарҳанги решашинохти забони форсӣ” зимни вожаи номбурда тафсири кӯчактарин гурӯҳи иҷтимоӣ дар чомеа, ки шомилҳои падар, модар ва фарзандон аст, хонадон, дудмонро оварда, зикр менамояд, ки вожаи **хонавода** аз ҳиссаҳои “хон” (خان) – аҳли хона, аёл ва “вода” (واده) – ба маънии асос, поя, асл, бунёд таркиб ёфтааст [4, ҷ.1, 293; 13, ҷ.2, 1097]. Муаллиф унсурҳои “вода” – ро зоҳиран бо луғати форсии бостон: uvādā – табор, тухма, насл ва бо луғати форсии миёна: āwādag – зоиш, зод ва валад марбут меонад [13, ҷ.2, 1097].

Таҳлили маводҳои нишон дод, ки исми чомеи **хонавода** дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ба таври фаровон корбасти шудааст: **Хонавода** якбора тамоман ғорат шуда буд, Фирдавсӣ аз панҷ ҳазор, ки аз Аскофӣ расида буд, ду ҳазорашро ба Масъуд дод, ки харҷи роҳ бидуна [9, 91]. Очинги рӯй, мӯйҳои сафеди сар гувоҳи меоданд, ки машаққатҳои зиндагии ин **хонаводаи** қашшоқ ӯро пеш аз вақт пир карданд [14, 6].

Унсурҳои луғавии **хонадон** низ ба ҳамин гурӯҳи исмҳои чомеъ мансуб аст. **Исми чомеи хонадон** дар сарчашмаҳои зерин назар хонавода, оила, дудмон, сулола, аҳли хона ташреҳ ёфтааст [10, ҷ.2, 491; 11, ҷ.2, 465; 13, ҷ.2, 1096]. Мураттиби “Луғатномаи Деҳхудо” вожаи мавриди таҳлилро батафсил шарҳ дода, бар иловаи маъниҳои дуда, табор, ол, дудмон, қабилла, аҳли байт, итрат, хонумон, хонавода, маънии покнаҷод ва соҳибхонаро низ овардааст, ки дар луғатномаҳои дигар зикр наёфтааст [5, ҷ.6, 9418]. Бино бар ақидаи муҳаққиқи таърихи забони форсӣ – тоҷикӣ М.Ҳасандӯст вожаи хонадон аз ҷузъҳои “хон” (خان) – аҳли хона, иёл ва “дон” (دان) – пасванди ҷой ва макон таркиб ёфтааст. Ҷузъи “дон” – ро дар забони форсии миёна ба гунаи dān ва дар форсии бостон ба намуди dāna – ҷойгоҳ, макон метавон дучор шуд [13, ҷ.2, 1255].

Хонадони Имомалӣ бе ҳеҷ шаке то имруз аз ин гуна хархашаҳои комилан дар канор буд [12, 24]. Сар то сари ин гуфтаҳои ин гурӯҳи солхурда пур аз ҳилаву найранг буда,

мақсади ҳақиқии *ӯ* аз ғайри ранҷонидани ман зудтар рондани ман аз *хонадонаш* буд [2,ч.3,339].

Ба силсилаи чунин исмҳои чомеъ метавон воҳиди луғавии *хонаворро* ном бурд. Калимаи *хонавор* дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” маҷмуи касоне, ки дар як хонавода зиндагӣ мекунад, нуфуси як хонавода, хона ё хоҷагӣ тафсир шудааст [11,ч.2,465]. Мураттиби “Фарҳанги решашинохти забони форсӣ” вожаи *хонаворро* воҳиди шумораи як хонавода, ки ба таври мустақил дар як маҳал зиндагӣ мекунад шарҳ дода, дар идома меафзояд, ки калима аз ҳиссаҳои “хон” – аҳли хона ва иёл, “вор” – *bāga* аз решаи *bāg* – бурдан, ҳамл кардан ташаккул ёфтааст. Аз лиҳози маънӣ бо вожаҳои англисии “house – hold”, олмонии “hous – halt” – хонавор (house – хона, hold – гирифтани, нигоҳ доштан) рабт дорад [13,ч.2,1098]. Дар “Луғатномаи Деҳхудо” шарҳи вожаро афроди як хонавода, ки хешовандон бошанд, ба қалам дода, зикр мегардад, ки зоҳиран маънии як миқдори хона бошад яке аз маонии “вор” миқдор аст, чун хонавор ва кулоҳвор, яъне ба миқдори як хома ё кулоҳ [5,ч.6,9444]. Вале дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ин вожа зикр нашудааст.

Унсурҳои луғавии *хонавор* дар забони насри муосир назар ба синонимҳои хонавода ва хонадон камтар ба кор рафтааст: Аз деҳаи мо, ки тахминан 300 *хонавор* одам дошт, ҳар рӯз як ё ду чанозаро ба мазор мебурданд [1,ч.1,146].

Вожаи дигари ифодакунандаи мафҳуми хонавода *хонумон* аст. Хонумон дар луғатномаҳо ба ду маънӣ омадааст: 1. хона ва бисоти он, истиқоматгоҳ; 2. оила, хонавода, қавм [10,ч.2,493; 4,ч.1,292; 11,ч.2,467]. Шарҳи комили ин вожа дар «Луғатномаи Деҳхудо» ба таври зайл аст: “хон” муҳаффафи хона, “мон” ба маънии рахт, хона бо асосаи хона, бо аҳли хона, аҳли хона, дудмон, хонавода ва ватан, меҳан [5,ч.6,9445].

Унсурҳои луғавии *дуда* ба маънии хешу табор, хонадон ва оила ба ҳамин гурӯҳи исмҳои чомеъ дохил мешавад. Ин вожа дар таркиби луғавии забони адабии ҳозираи тоҷикӣ аз форсии миёнаи *dūtak* – дуда, эронии бостон: *dūtaka*, ки муштақ аз *dūta* – дуд аст, маншаъ мегирад [13,ч.2,1364]. Бино ба қайди муфассирон дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ду луғати ҳамшакли *дуда* мавҷуд аст, ки яке калимаи аслӣ, дигаре вожаи иқтибосии арабӣ ба ҳисоб меравад. Мураттиби “Ғиёс-ул-луғот” зимини шарҳи ин унсурҳои луғавӣ қайд менамояд, ки *дуда* дар забони арабӣ ба маънии кирми воҳид ва дар форсӣ ба маънии хонадон, хешу табор ва дуди чароғ аст [4,ч.1,348]. Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” низ калимаи *дуда* се маъниро ифода намудааст: **I. хонадон, дудмон, хешу табор; оила; **II.** модаи сиёҳе, ки дар натиҷаи дуди бисёр дар мӯрӣ ва тағи дег пайдо мешавад, қурм, сиёҳӣ; **III.** кирм, кирми пилла, кирмак [10,ч.1,397]. Дар “Луғатномаи Деҳхудо” бар иловаи маъниҳои зайл (дудмон, хонадон, хонавода, тоифа ва қабила, фасила, итрат, фомил; наҷод, асл, табор, насаб) қайд шудааст: “...сиёҳие, ки аз сӯхтани равшан ё нафт падида ояд ва асли мураккаб, ки бадон нависанд ҳамин аст” [5,ч.7,11197]. Аммо дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” маънои сеюми калимаи *дуда* (кирм, кирми пилла, кирмак) дарҷ нашудааст [11,ч.1,492].**

Ҷоиз ба қайд аст, ки мафҳуми чомеият танҳо ба маънии якуми калимаи *дуда* робита дошта, маъниҳои дигар аз дораи исмҳои чомеъ берунанд.

Дудмон низ аз қабили ҳамин гуна исмҳои чомеъ буда, хонадон, хонавода, хешу табор, оила, қабиларо ифода мекунад [10,ч.1,397]. Дар ташреҳи “Ғиёс-ул-луғот” низ ба маънии хонадон, қабила ва табор мушоҳида гардид [4,ч.1,348]. Шарҳи “Луғатномаи Деҳхудо” то андозае комилтар буда, дар радифи маъниҳои *дуда*, силсила, сулола, насл, тоифа, ол, хонавода, батн, фасила, итрат, хонадон, қабила, ашира, хонумон, фомил маъниҳои раста, даста, атр ва бӯйи хуш низ оварда шудааст, ки дар сарчашмаҳои дигар

зикр нашудаанд [5,ч.7,11195]. Исми чомеи дудмонро метавон дар забони форсии миёна ба гунаи *dūtakmān* – дудмон дучор шуд [13,ч.2,1364]. Мураттиби “Фарҳанги решашинохти забони форсӣ” зимни тафсири вожаи зери назар калимаи “дудхона” – ро зикр намуда, аз лиҳози сохт ва маънӣ бо исми чомеи дудмон баробар донистааст [13,ч.2,1364].

Мавриди қайд аст, ки вожаҳои *дуда* ва *дудмон* ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ мансуб буда, мавқеи онҳоро дар забони адабии ҳозира калимаҳои хонадон ва хонавода иваз намудаанд. Аз ин рӯ, корбурди ин исмҳои чомеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ бештар дар осори таърихӣ мушоҳида гардид: Дигар номақдор мурда буд ва рози худ ба устодон бурда буд, бастагии диҷбон Обгин ба *дудмони* Зардук назди ман пӯшида монда буд [3,61].

Унсури луғавии *дудхона* дар “Луғатномаи Деххудо” дудмон, хонавода, хонадон, дуда ва наҷод тафсир шудааст [5,ч.7,11191]. Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ду маънии ин калима нишон дода шудааст, ки аз шарҳи “Луғатномаи Деххудо” тафовут дорад: 1.чое, ки дар он чармгарон пӯстро дуд медиҳанд; хонае, ки дар он чо моҳию гӯштро дуд медиҳанд, хонаи дуддихӣ; 2.хонаи пурдуд [11,ч.1,493]. Вале аз “Ғиёс-ул-луғот” ва “Фарҳанги забони тоҷикӣ” доир ба вожаи *дудхона* маълумот пайдо накардем.

Ин чо метавон хулоса кард, ки калимаи *дудхона* дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ андаке тағйири маъно кардааст ва имрӯз чун исми чомеъ ба маънии “дудмон”, “хонавода” ба кор намеравад.

Бино ба шарҳи сарчашмаҳо унсури луғавии *тира* низ мутааллиқ ба ҳамин дастаи исмҳои чомеъ аст. Маврид ба зикр аст, ки вожаи *тира* сермаъно буда, дар яке аз маъниҳои калима мафҳуми чомеият зухур менамояд. Дар фарҳангнома ин воҳиди луғавӣ ба гунаи зер: гурӯҳе аз мардум, ки аз як наҷоданд, наҷод тафсир шудааст [13,ч.2,930]. Дар шарҳи “Луғатномаи Деххудо” ду маънии гуногуни омонимии ин вожа ба назар расид: **I.**торик ва сиёҳфом, тор ва зулмонӣ; **II.** дуда, шуъбае, қабилае аз инсон. Фарҳангистони Эрон ин калимаро ба чои тоифа ва хонавода дар гиёҳшиносӣ ва чонваршиносӣ пазируфтааст. Мураттиб оид ба сайри таърихии калимаи тира ибрози назар намуда, зикр менамояд, ки дар забони эронии бостон: تتریه, дар авастой: تتریه – тор, торик, дар паҳлавӣ: ترک аст [5,ч.5,7202]. Аз чониби мураттибони “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ва “Фарҳанги тафсирий” низ ду маънии калимаи мавриди таҳлил - **I.**тор, торик, хира сиёҳ; **II.** 1.сабуқӣ; 2.хичил, шарманда нишон дода шудааст, амма ба маънии дудмон ва хонавода дучор наомадем [10,ч.2,364; 11,ч.2,354]. Дар “Ғиёс-ул-луғот” фақат маънии яқум торик, муқаддар ва хашмнок ба назар расид [4,ч.1,220], ки ба андеши мо, дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ низ тира ба ҳамин маънӣ роиҷ аст.

Яке аз сабабҳои ғаномандгардии таркиби луғавии забон ҳодисаи сермаъноӣ аст, ки калимаи ол аз зумраи ҳамин гуна вожаҳо маҳсуб мешавад. Мушоҳидаҳо нишон дод, ки дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ се вожаи ҳамгуни *ол* ба қайд гирифта шудааст. Яке калимаи аслий – сурхча, сурхи гулобӣ, сурх, гулгун, дигаре вомвожаи арабӣ – 1.авлод, насл, қабила, хонавода; аҳл; 2.сароб, кӯроб, севумин иқтибоси туркӣ – муғулӣ – муҳри подшоҳӣ, сикка, имзо аст [10,ч.1,911;11,ч.2,24]. Муҳаммад Ғиёсуддин дар “Ғиёс-ул-луғот” низ мавҷудияти се вожаи *олро* зикр намуда, батафсил шарҳ додааст, ки дар форсӣ ба маънии ранги сурх, аспӣ бӯр ва навъе аз шароб, чӯби хайма ва номи маразе, ки занони навзоидаро бошад ва беҳҳои борик, ки бад он чомаро сурх кунанд. Муаллиф лафзи *олро* ба маънии сурх ва муҳри подшоҳ дар луғати туркӣ дидааст. Дар ин сурат лафзи *ол* арабӣ бошад ва ба маънии фарзандон ва аҳли хона ва пайравон аст [4,ч.1,27]. Бар иловаи ташреҳоти фавқуззикр мураттиби “Луғатномаи Деххудо” меафзояд: фарҳангнависон ба калимаи оли арабӣ маънии шароб хӯрдани субҳ ва шом додаанд ва ин аз ғалат хондани

луғати саробро шароб аст, ки зоҳиран нодуруст аст [5,ч.2,3166]. Пажухишгари решаиноси забони форсӣ-тоҷикӣ вожаи аслии **олро** сурхи нимранг шарҳ дода, решаи таърихии онро ба калимаи форсии миёна: āl-ол, эронии бостон: harda < har- сурх, сурхи нимранг марбут медонад. Муҳаққиқ дар идомаи баён меафзояд, ки мумкин аст лафзи **ол** ба лафзи форсии бостон: ardata, авастой: arəzata – эронии бостон: rzata – нукра рабт дошта бошад [13,ч.1,97].

Тавре ки аз таҳлили маводи забонии зери назар бармеояд дар забони адабии муосири тоҷикӣ вожаи **ол** ба маънии хонавода, авлод ва дудмон интишор ёфтааст. Пас, метавон вожаи **олро** ба силсилаи исмҳои ҷомеи ифодагари мафҳуми хонавода мансуб донист: Ман бояд тавзеҳ меодам, ки чаро ин номро ба забон бурдам, чаро душмани ҷонии **оли** Зардукро пуштибони он мешуморам [3,60].

Дар забони тоҷикӣ истифодаи унсуре луғавии **сулола** бо вожаи **ол** барои ифодаи айни як мафҳум мушоҳида гардид. Калимаи **сулола** дар луғатномаҳо ба гунаи зер шарҳ ёфтааст: 1.насл, фарзанд, авлод; 2.хонадон [11,ч.2,275]; он чи берун кашида шуд аз чизе; фарзанд, бача ва тифли сағир, насл [5,ч.9,13709]; он чи берун кашида шавад аз чизе; ва ба маънии бача ва тифли сағир; маҷозан ба маънии хулоса [4,ч.1,434]. Имрӯз дар забони адабии тоҷикӣ низ исми ҷомеи сулола корбаст мегардад.

Дар ин кишвар **сулолаҳо** бо дасти ғулумон аз байн рафтаанд ва давлатмардон аз дасти хоҷибони сароямон кушта шудаанд [7,262]. Модари ман аз авлоди Сомониён мебошад, ки дар сайид будани ин **сулола** касе шак надорад [2,ч.3,315].

Вожаи хеш сермаъно буда, дар яке аз маънияш мафҳуми ҷомеъро ифода мекунад. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» шарҳи калимаи хеш чунин омадааст: I. худ; табор, ақрабо, наздикон, яке аз наздикон; II. матои дағали зағирпоягӣ, ки аз он қолин, парда ва ғ. тайёр мекунад; III. ҷӯбе, ки бар гардани гов мебанданд, юғ [10,ч.2,474; 11,ч.2,450]. Мурағибии “Ғиёс-ул-луғот” зимни шарҳи калимаи зери назар маънии хешу ақраборо мадди аввал гузошта менависад, ки қавм ва қариб; ва ба маънии худ. Дар идома оид ба маънии дуҷум таъриҳ ба соҳиби “Баҳори Аҷам” қайд менамояд, ки хеш муродифи худ, магар қадре тафовут аст, чаро ки лафзи худ фоили феъл ва танбеҳи ӯ воқеъ мешавад, ба хилофи хеш. Зеро ки меғуянд, ки худ мекунад ва намеғуянд, ки хеш мекунад [4,ч.1,316]. Дар луғатномаи А.Деххудо низ маъниҳои худ, шахс, хештан; вучуд, ҳастӣ, зот, нафс; қавму хешованд, қариб зикр шудааст [5,ч.6,10165]. Воҳиди луғавии **хеш** аз забони форсии бостон: hūvaišiya сарчашма гирифта, дар забони форсии миёна ба гунаи hvēš, эронии бостон: hvaiəya аз решаи hva ва авастии хваēratī – худ, хеш корбаст шудааст [13,ч.2,1220]. Ин вожа дар забони насри осори замони муосир бештар дар қолаби таркибии хешу табор мушоҳида гардид: Бигӯем, ки таҳаммул муяссар ҳам шуд, вале як фарди пирсоли аз **хешу табор** ва ёру диёр дурафтада дар он ғарибиҳо чӣ тавр зиндагӣ ба сар мебарад? [9,228]. Онҳо Муллосафарро ҳамроҳи худашон ба кӯҳистон, ба зиёрати ёру диёр ва **хешу табораиш** таклиф намуданд, зеро ӯ гуфта буд, ки дар Сарихосор хоҳару ҷиянҳо ва амакбачаҳо дорад [8,152].

Исми ҷомеи дигари ифодагари мафҳуми хешу ақрабо хешованд аст, ки ба қавли М.Ғиёсуддин аз ҷузъҳои “хеш” ва “ованд” ташаккул ёфта, лафзи “ованд” барои ифодаи маънии монанд ва нисбат ояд. Дар ин сурат лафзи хеш ба маънии худ бошад, на ба касе, ки дар риштаи қариб бошад. Пас, чун бародарон ва хешовандон дар риоят ва посдории хотир монанди нафси худ бошанд, лиҳозо бародарон ва азизонро монанди ҷони худ тасаввур намуда хешованд гӯянд [4,ч.1,315]. Дар луғатномаҳо ин калима хеш, хешу табор, яке аз хешу табор [10,ч.2,474]; касе, ки ба воситаи насаб ё аз тарафи падар ё аз тарафи модар ва ҷуз он ба шахс наздик бошад, қариб, қавм, хеш [5,ч.6,10167]; қавм, хеш, қариб, насиб

[13,ч.2,1221] тафсир шудааст. Муратгиби «Фарҳанги решашинохти забони форсӣ» чузъи дуҷуми калима, яъне “ованд”-ро ба *āvand* < *ā-banda* аз решаи *band* – бастан марбут доништааст.

Исми ҷомеи мавриди назар дар забони адабии муосир низ ба маънии хешу ақрабо, пайвандон дар истифода аст.

Дар он замон занҳо аз ҷумла *хешовандони* марҳум низ хангоми дафн дар сари қабри ӯ хозир мешуданд [9,264].

Ба ин гурӯҳи исмҳои ҷомеъ луғати *табор* низ мансуб аст. Аз рӯи шарҳи фарҳангномаҳо маълум гардид, ки вожаи *табор* ифодагари ду маънии гуногун: I.хешон, хешовандон, наздикон; хонадон, дудмон, ол, тоифа ва II.ҳалок, ҳалок шудан, нобудшавӣ, мурдан аст [10,ч.2,295;5,ч.4,6341;4,ч.1,179]. Бояд қайд намуд, ки луғати табор I (хешовандон, наздикон, дудмон) вожаи аслии тоҷикӣ буда, табор II (ҳалок, нобудшавӣ, мурдан) калимаи иқтибосии арабӣ аст. Тавре, ки аз таҳлили маводи забонӣ бармеояд, вожаи табор дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ба маънии яқум – хешовандону наздикон маълум гаштааст. Табори забони арабӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ дар гузаштаи дур иқтибос шуда, ба тезӣ аз истеъмол баромадааст. Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” зикр нашудани вожаи табори иқтибосии арабӣ ва дар забони адабии ҳозира ба истифода нарафтани он далели гуфтаҳои болост [11,ч.2,294].

Истифодаи исми ҷомеи *табор* ба маънии хешону наздикон серистеъмол аст: Равшан занаки бекасе буд, *хешу табор* надошт, дар хонаи яке аз дӯстони падараш ятима калон шуда буд [9,64].

Воҳиди луғавии *иёл* баромади арабӣ дошта, дар забони тоҷикӣ ба гунаи аёл низ дида мешавад. Дар асоси шарҳи луғатномаҳо метавон қайд кард, ки вожаи *иёл* ду маънӣ: 1.оила, хонавода, зану фарзанд, аҳли хонадон; 2.зан ва завҷаро ифода мекунад [10,ч.1,469;5,ч.11,16462;11,ч.1, 40;4,ч.1,82]. А.Деххудо маънии сеюми воҷаро илова намуда менависад, ки *иёл* дар форсӣ ба маънии муҳтоҷ низ мустаъмал аст [5,ч.11,16462]. Бино ба гуфти мураттиби “Ғиёс-ул-луғот” *иёл* ба фатҳ яъне, аёл ғалат аст [4,ч.1,82]. Вале дар забони тоҷикӣ гунаи *аёл* нисбат ба *иёл* доираи истифодаи васеъ дорад. Дар забони адабии муосири тоҷикӣ вожаи аёл ҳам ба маънии хонавода ва ҳам ба маънии завҷа қорбаст шудааст.

Ҳабси Аббоси бофанда ва сабабгори он, сабабгори бадбахтии *аёлу* фарзандони ӯ ба шоир маълум буд [9,67]. Духтар меҳмони *аёли* ман шуда буд [8,53].

Барои ифодаи мафҳуми насл, авлод, фарзандон дар забони тоҷикӣ иқтибосоти арабии *зуррия* \| *зуррият* низ ба қор рафтааст, ки ба ҳамин дастаи исмҳои ҷомеъ мансуб аст. Ин вожа дар сарчашмаҳои зерин назар насл, авлод [10,ч.2,462], фарзандон ва фарзандзодагон; ва ба маънии насли одамӣ ва чин [4,ч.1,356], насл, пушт, фарзандон ва фарзандзодагон, насли одамӣ ва парӣ, насли мардумон ва чин; занон тафсир шудааст [5,ч.8,11504]. Ва дар забони адабии тоҷикӣ низ ба ҳамин маънӣ омадааст.

Э, дар тавсифи духтар, падару модари вай, покизагии зоту *зурриятши*, хосияти неки бо ин хел одамони поку ҳалол хешу табор шудан ҷӣ қадар гап заданд, далелҳо оварданд, мисолҳо гуфтанд [12,278]. Баъзеҳо мегӯянд, ки одамро аз зоту *зурриятши* шинохтан мумкин аст [1,ч.2,248].

Дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ дар радифи вожаҳои таҳлилшуда гурӯҳи калимаҳои низ ба мушоҳида мерасанд, ки аз ҷиҳати маънӣ ба ҳамин дастаи исмҳои ҷомеъ пайванд доранд. Вале аз нигоҳи доираи густариш ва истеъмол баробар набуда, ҳамчун калимаҳои камистеъмол ё ғайрифайзоли забон маълуманд. Ба монанди, *итрат* - оила, хонавода, аҳли хона, авлод, наздикон [10,ч.1,510]; хешон ва наздикон ва фарзандон

[4,ч.1,38]; фарзандон, авлод, хонавода, хешовандон ва ақориб [5,ч.10,15746], **асаба** - 1.асаб; 2.хешовандони мардина аз чониби падар; фарзандони писарӣ [10,ч.1,89]; писарон ва хешовандони нарина аз чониби падар [4,ч.2,68], **қариб** - 1. наздик 2. хешу табор [10,ч.2,674]; наздик, воҳид ва чамъ дар он яксон; баҳри қариб; хеши наздиктар ба насаб аз чониби обо [5,ч.11,17545], **қаробат** - 1. хеш, хешу табор, 2. хешӣ, хешию таборӣ наздикӣ [10,ч.2,675], **қаровина** - хешовандон, наздикон [10,ч.2,675], **пайванд** - хешу табор, наздик; хешу пайвандон [11,ч.2,55]; хешу табор, хешованд, қавм, хонадон, дуда, хеши насабӣ, ашират, кас [5,ч.4,6053].

Ҳамин тавр, дар заминаи сарчашмаҳо ва маводи забонӣ метавон зикр кард, ки исмҳои чомеъ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ бо хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва услубӣ қабати алоҳидаро ташкил мекунад. Дар забони тоҷикӣ дар баробари мавҷудияти исмҳои чомеъ исмҳои чамъ низ ҳамчун категорияи грамматикӣ исм маълуманд. Исмҳои чамъ шумораи чамъи ашӯро (китоб-китобҳо, зан-занон) ифода намоянд ҳам, вале дар бештари маврид барои ифодаи мафҳуми чомеъӣ исмҳои чомеъро иваз карда наметавонад. Исмҳои чомеъ мардум, халқро исми чамъи одамон метавонад иваз намояд, вале исмҳои чомеъ хонавода, дудмон ва лашқар аз исмҳои чамъ муродиф надоранд. Забоншинос Ш.Рустамов ҳамин ҷиҳати масъаларо ба назар гирифта, менависад, ки исми чомеъ аз исми чамъ на танҳо аз ҷиҳати шакли грамматикӣ, балки аз ҷиҳати маъниву муносибати грамматикӣ ҳам фарқ мекунад [6,55]. Ва ин ҷанбаи масъала низ собит менамояд, ки исмҳои чомеъ ба риштаи таҳқиқи омӯзиши ҳамҷонибаи кашаида шаванд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Айнӣ С. *Ёддоштҳо. Қисми 1,2 / С.Айнӣ.* – Душанбе: Адиб, 1990. – 352 с.
2. Айнӣ С. *Ёддоштҳо. Қисми 3,4 / С.Айнӣ.* – Сталинобод: НДТ, 1955. – 570 с.
3. Баҳманёр. *Шоҳанишоҳ/Баҳманёр.* – Душанбе: Эҷод, 2007. – 264 с.
4. *Ғиёсуддин М. Ғиёс-ул-луғот (таҳияи матн бо пешгуфтор, тавзеҳот ва феҳристи А.Нуров)/М.Ғиёсуддин.* - Душанбе: Адиб,ч.1,1987. –480 с.; ч.2, 1988. – 416 с.; ч.3, 1989. – 304 с.
5. *Деҳхудо А. Луғатнома. Дар 16 ҷилд /А.Деҳхудо.* – Теҳрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Теҳрон,1377.
6. *Рустамов Ш. Исми / Ш.Рустамов.* –Душанбе: Дониш, 1981. –220 с.
7. *Солех М. Девори Хӯросон / М.Солех– Душанбе:Ирфон,1999.–210 с.*
8. *Улуғзода С. Восеъ / С.Улуғзода.* – Душанбе: Ирфон, 1979. –367 с.
9. *Улуғзода С. Фирдавсӣ /С.Улуғзода.* – Душанбе: Адиб,1988. –272 с.
10. *Фарҳанги забони тоҷикӣ. Дар ду ҷилд / зери таҳрири М. Шуқуров, В.А.Капранов, Р.Ҳошим, Н.А.Маъсумӣ).* – Москва: СЭ,1969. Ҷ.1–951с.; Ҷ.2. –952 с.
11. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Дар ду ҷилд (зери таҳрири С.Назарзода, А.Сангинов, С.Каримов, М.Ҳ.Султон).* – Душанбе, 2010. Ҷ.1. –949 с.; Ҷ.2. –944 с.
12. *Фирӯз Баҳром. Агар вай мард мебуд.Повестҳо/ Ф. Баҳром.* – Душанбе: Адиб, 1987. – 384с.
13. *Ҳасандӯст М. Фарҳанги решашинохти забони форсӣ. Дар чор ҷилд / М. Ҳасандӯст.* –Теҳрон, 1393.
14. *Ҷалил Р. Одамони ҷовид. Қисми 1/Р.Ҷалил.* – Хуҷанд,2005. – 230 с.

Reference Literature:

1. *Aini S. Reminiscences. Parts 1-2 /S.Aini.* - Dushanbe: Man-of-Letters, 1990. – 352 pp.
2. *Aini S. Reminiscences. Parts 3-4 /S. Aini.* - Stalinabad: NST, 1955. - 570 pp.

3. Bahmanyar. *Shahanshah / Bahmanyar*. - Dushanbe: Creation, 2007. – 264 pp.
4. Ghiyasuddin M. *Ghiyas-ul-lughot (prepared the text, introduced, explained and indexed by A.Nurov) / M. Ghiyasuddin*. - Dushanbe: Man-of-Letters, V.1., 1987. - 480 pp.; V.2., 1988. - 416 pp.; V.3., 1989. - 304 pp.
5. Dekhudo A. *Dictionary*. In 16 volumes / A. Dekhudo. - Tehran: Tehran University publishing and printing institution, 1377.
6. Rustamov Sh. *Noun / Sh. Rustamov*. - Dushanbe: Knowledge, 1981. - 220 pp.
7. Soleh M. *The Wall of Khurason / M.Soleh*. - Dushanbe: Cognition, 1999. - 210 pp.
8. Ulughzoda S. *Vose` / S.Ulughzoda*. - Dushanbe: Cognition, 1979. - 367 pp.
9. Ulughzoda S. *Firdawsi / S.Ulughzoda*. - Dushanbe: Man-of-Letters, 1988. - 272 pp.
10. *Dictionary of Tajik Language*. In 2 volumes (edited by M.Shukurov, V.A. Kapranov, R.Hashim, N.A. Masumi). - Moscow: SE, 1969. V.1., - 951 pp.; V.2., - 952 pp.
11. *Interpretation of Tajik Language Dictionary*. In 2 volumes (edited by S.Nazarzoda, A.Sanginov, S.Karimov, M.H. Sulon). - Dushanbe, 2010. V.1., - 949 pp.; V.2., - 944 pp.
12. Firuz Bahram. *If he Were Man. Stories / Bahram F*. - Dushanbe: Man-of-Letters, 1987. – 384 pp.
13. Hasandust M. *Root Studies Dictionary of Persian Language*. In 4 volumes / M. Hasandust. - Tehran, 1393.
14. Jalil R. *Eternal People. P.1. / R.Jalil*. - Khujand, 2005. - 230 pp.